

LA CREU DE TERME DE TAMARIT

Al bell mig del jardí de Santa Tecla la Vella, rera els absis de la Catedral de Tarragona, es conserva la Creu de terme de Tamarit, erigida durant la segona meitat del s. XVI davant del portal de la Creu.

Fent una mica d'història, podem datar el seu ingrés al Museu Diocesà de Tarragona entre el 1907 i el 1914⁽¹⁾, com a donació de la parròquia de Tamarit.

Per la documentació fotogràfica que ha arribat fins als nostres dies, podem constatar que el 1907 l'obra encara es trobava ubicada en el seu emplaçament original⁽²⁾. Cal afegir, això no obstant, que si bé aquesta fotografia demostra que pedestal, fust i nus són els mateixos que podem observar actualment a Tarragona, d'altra banda, la creu que corona el monument no hi apareix. Se suposa, que el pas dels segles i les múltiples inclemències a què va estar sotmesa, la feren caure. De tota manera, sortosament, la creu no es perdé, i entrà, provinent de Tamarit, amb la resta del conjunt al Museu, ja que tot du el mateix número d'inventari⁽³⁾.

Si bé aquest tipus de creus de caràcter monumental comencen a aparèixer a Catalunya a final del s. XIII, esdevenen plenament populars arreu del país durant el s. XV⁽⁴⁾ i, cal remuntar-se a la primera meitat del s. XI per trobar els seus antecedents en els senyals delimitatoris en forma de creu o creus-fites (segons cita la documentació de l'època).

1. Segons informació proporcionada per Mn. Josep Martí i Aixalà, director del Museu Diocesà de Tarragona, la creu entrà al Museu abans de l'any 1914.

Agraïxo especialment la col·laboració de Mn. Martí i Aixalà, sense la qual aquest article no hauria pogut ésser escrit.

2. Arxiu Bastardes. Fotografia datada el 1907, amb el núm. de registre: R. 2.016.

3. Número d'inventari del fust i la creu: 407.

4. "... però no s'ha d'oblidar la prolongada tradició que ja n'hi havia a Catalunya des que Pere Moragues en va fer set per als diferents llocs de la muntanya de Montserrat, per encàrrec de Pere el Cerimoniós el 1366". LVP. Catàleg del Museu Marès, p. 418.

I a poc a poc, van anar adquirint diverses funcions, encara que el seu denominador comú no era altre que el de provocar la pietat en els fidels i mantenir l'emblema de la cristiandat ben alt.

Amb el temps, les creus s'erigeixen arreu⁽⁵⁾: a la vora dels portals de les poblacions, a les entrades dels monestirs, prop de ponts, al costat de les fonts públiques, a les cruïlles de camins, als fossars, com a indicadors d'oració en les processons, per fer memòria d'algun succés, o davant dels castells i casals nobles, com es veu a Tamarit⁽⁶⁾.

Pel que fa als materials, si bé algunes s'elaboraren amb ferro i terra cuita⁽⁷⁾, la majoria són de pedra.

La creu que ens ocupa, d'unes dimensions totals de 393x71x60 cm, està formada per quatre elements diferenciats: pedestal, fust, nus i creu; estructura altrament comuna en aquest tipus de peces al llarg dels segles.

El pedestal, de 108x60x60 cm, elaborat en llisós i amb número d'inventari 29, presenta una base quadrada en el nivell inferior, que esdevé octogonal en els dos superiors. En conjunt se'ns mostra com una graonada que, segons el punt de mira, esdevé de 3 ó 4 nivells.

Per les seves característiques, podem afirmar que es tracta d'una peça romana reaprofitada, fet que confirma la inscripció situada en la seva part anterior esquerra, mutilada i actualment il·legible, que podria datar-se entre els segles II i III d.C.

Al damunt del pedestal s'hi situa un fust cilíndric de pòrfir de 169x65'5 cm –possiblement també provinent d'un conjunt romà–, que remata amb un nus figurat de secció octogonal, amb dos nivells de descripció.

A la part inferior, s'alternen registres representant caps de querubí amb motius pseudo-heràldics. D'altra banda, al nivell superior, hi ha vuit fornícules rebaixades del bloc inicial, acabades en forma d'arc de mig punt i flanquejades per columnes, que contenen cadascuna la imatge d'un sant, alternant amb la d'una santa. Cada cara de l'octògon se separa de la següent mitjançant una cariàtide.

Remata el nus una teulada cupular a vuit vessants, tot imitant les tradicionals catalanes construïdes a base de teules, i presenta, en cada un dels vèrtex, un cap de querubí de les mateixes característiques que els treballs al sòcol.

5. GUDIOL i CUNILL, J.: *Les creus monumentals de Catalunya*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1919, p. 13.

6. D'altres exemples els trobaríem en les creus de Castelldefels, Sant Pere de Terrassa, Sant Martí de Centelles, etc.

7. No n'ha arribat cap exemplar fins als nostres dies.

A partir de l'època gòtica, aquest tipus de nus, en les creus de pedra adquireix la importància que acostuma a tenir en les d'argenteria. És a dir, es converteix en un element decoratiu destacable alhora que funciona com a lligam entre la creu i el seu sustentacle.

La majoria de poms o nusos, a imitació dels elaborats amb metalls preciosos, reflecteixen elements arquitectònics: fornícules, pinacles, dosserets, arcs boterells, etc., entre els quals acostumen a aparèixer imatges relacionades amb la història sagrada.

Al cim, per damunt del nus, corona l'obra una creu de marbre de 71 cm; la qual a partir d'una base d'estructura grega i braços rectilinis, ha estat transformada considerablement per l'escultor, a base d'ornamentació i trepat.

Seguint les tipologies establertes per Mn. Gudiol i Cunill en el seu estudi sobre les creus monumentals de Catalunya⁽⁸⁾, se'ns fa difícil establir una única correspondència. Si d'una banda podem englobar la creu de Tamarit dins les que anomena "creus carxofades" (car els seus extrems acaben coronats en forma de pom foliar o carxofa⁽⁹⁾), com també per la forma que adopten els braços), es pot considerar igualment dins de les "floronades", justament pels acabaments dels braços superiors en forma de florons i del trepat que uneix els quatre braços que, tal com se'ns mostra en l'únic totalment conservat, les puntes es rematen amb florons⁽¹⁰⁾.

A nivell iconogràfic, la creu mostra la tradicional representació del Crist crucificat i de la Mare de Déu dempeus amb el nen, a l'anvers i revers respectivament.

La figura de Jesús apareix nimbada i amb corona d'espines, clavada a la creu amb tres claus, amb els braços en angle i gairebé recte, nua i amb un cenyidor. Damunt del seu cap, sobre el braç de la creu, hi ha una tauleta plantada on s'han inscrit les lletres "INRI".

A l'altra banda, trobem a la Mare de Déu sostenint sobre el seu genoll esquerre Jesús infant, qui ha perdut la immobilitat dels segles precedents i se'ns presenta dirigit cap a la seva mare, com si es trobés jugant amb les robes o fent-li festes. La Mare de Déu vesteix una túnica llarga i duu un mantell per sobre el cap, mentre que el nen es representa despullat, apuntant la influència del Renaixement.

8. GUDIOL i CUNILL, J.: *Les creus monumentals...*, op. cit., pp. 26 i ss.

9. Com a exemples d'altres creus que responen a aquestes característiques podem citar: la Creu del Portal de Prats de Rei, la d'Olot, de la Mare de Déu de la Pietat a la Selva del Camp, la de Corbiron de Tona, etc.

10. Com a mostres de creus d'aquesta tipologia tenim les de: la Selva del Camp, Alcover, el cementiri de Verdú, Vallbona de les Monges, etc.

Pel que fa a les imatges treballades en el nus, cal destacar que corresponen a quatre sants i quatre santes que van alternant-se, segons el sexe, en cada una de les cares de l'octògon. La seva presència ens apropa a la passió i vida de Jesús, alhora que alguns d'ells, són representants d'una devoció local, característica de l'indret on s'ha d'erigir la creu. En aquest cas, trobem elements propis de la Catalunya nova, i especialment de Tarragona.

Amb la intenció de fer una anàlisi més exhaustiva de cada una de les imatges, les descriurem partint de l'anvers de la creu (on figura Crist), tot seguint cap a la dreta, en sentit invers a les agulles del rellotge.

1) La primera imatge representa una santa nimbada, vestida amb túnica i que sosté amb la seva mà dreta un pot de perfums, mentre amb l'esquerra aguanta un llibre.

Pels atributs personals, el pot de perfums a la mà dreta, i el llibre que representa un saltiri, indicador de vida penitent, podem identificar-la com Maria Magdalena –germana de Llätzer i Marta de Betània, amics de Jesús–, que unguí el peus de Crist a casa de Simó el Leprós, i que, segons la tradició, va dedicar la resta dels seus dies a la penitència.

Val a dir que aquesta manera de representar la santa ja es troba dins d'un període posterior al gòtic, ja que llavors s'acostumava a mostrar sense vestits, coberta totalment de cabell com santa Maria Egipciaca, d'acord amb la llegenda. En èpoques més tardanes, apareix guarnida amb rics vestits d'època, tot remarcant la seva antiga actitud pecaminosa, o bé amb túnica talar o amb mantell⁽¹¹⁾.

2) La segona imatge, a la dreta de Maria Magdalena, mostra un sant nibat i amb barba arrodonida, vestit amb túnica i pal·li; sosté amb la seva mà dreta una clau, mentre amb l'esquerra aguanta un llibre i el pal·li.

Els atributs ens relacionen la imatge amb sant Pere Apòstol, pescador d'ofici, germà d'Andreu, i primer papa. Aquest, si bé s'acostuma a identificar d'una banda amb el llibre, com la resta dels apòstols, el tret que el caracteritza primordialment són les simbòliques claus del cel.

Val a dir, però, que l'escultor l'ha representat segons la iconografia renaixentista, que segueix el vell costum de vestir-lo amb túnica i pal·li, segons la tradició conservada per als apòstols, des del primer art cristià fins al romànic⁽¹²⁾.

11. FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos*, Barcelona, Omega, 1950, pp. 188-189.

12. FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos*, op. cit., p. 218.

3) A la dreta de sant Pere trobem una santa màrtir nimbada, vestida amb túnica, que sosté amb la mà dreta un reliquiari en forma de braç i amb l'esquerra una palma.

Aquests trets permeten que la identifiquem amb la santa patrona de la ciutat de Tarragona, santa Tecla⁽¹³⁾.

Cal destacar que aquesta santa, en terres catalanes s'acostuma a representar sostenint amb la seva mà dreta un reliquiari en forma de braç, que recorda el que es conserva a la catedral de Tarragona; a diferència de les representacions d'arreu on en comptes d'un braç sosté una columna com a símbol de la seva fortalesa davant dels turments.

La tradició conta que Tecla va ser una noble donzella d'Iconi (Àsia Menor) que es va convertir al cristianisme després de sentir les paraules de sant Pau. A continuació fou acusada de cristiana i condemnada al foc i a les feres. Va patir diversos turments, però miraculosament va resistir-los tots, i els seus botxins, cansats, la varen deixar lliure⁽¹⁴⁾. La relíquia venerada a la Catedral de Tarragona, sembla que la va aconseguir Jaume II d'Aragó, del rei d'Armènia, el 1321.

4) La quarta imatge mostra un sant nibat, amb barba, vestit amb túnica i pal·li, que sosté amb la seva mà dreta una espasa desembeinada.

Des de final del s. XIII s'identifica l'espasa amb l'apòstol Pau, ja que, vol recordar tant l'instrument del seu martiri com l'estil tallant de les seves epístoles. Tot això, refermat per la vestimenta, la túnica i el pal·li, com a indicador de la seva condició d'apòstol.

5) Al revers de la creu, sota dels peus de la Mare de Déu, a la cinquena cara del nus, hi ha representada també dins d'una fornícula, una santa nimbada, vestida amb túnica i mantell, amb un drac als peus, aixafat amb un pal que sosté el personatge amb la seva mà dreta.

Per l'atribut personal, és a dir la tarasca o dragó fantàstic símbol del dimoni, als seus peus, podem identificar-la amb santa Margarida⁽¹⁵⁾.

6) Tot seguint la descripció, a la dreta de santa Margarida, l'escultor ens presenta un sant nibat lligat a una columna, gairebé despulat i travessat per fletxes, que identifiquem amb sant Sebastià.

És habitual, a partir del s. XV, que els artistes el representin nu, jove i imberbe, lligat al tronc d'un arbre i sagetejat⁽¹⁶⁾.

13. FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos...*, op. cit., p. 254.

14. Els diferents turments que va patir (flames sota els seus peus, lleó, brau, serps, etc.) es troben descrits detalladament en el retaule d'alabastre de Pere Joan, de la Catedral de Tarragona.

15. FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos...*, op. cit., p. 187.

16. GUDIOL i CUNILL, Josep: *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Vic, Impremta Balmesiana, 1933, p. 342.

7) La setena imatge mostra una santa nimbada, vestida amb la túnica talar de les donzelles romanes, que recolza la seva mà dreta, sobre el terrat d'una torre circular, amb una porta i tres finestres, que s'erigeix als seus peus. A l'esquerra duu una palma.

Els atributs ens la descriuen com santa Bàrbara, la donzella de Nicomèdia, que el seu pare va tancar en una torre i després de diferents turments va ser decapitada cap a l'any 306⁽¹⁷⁾.

8) I la vuitena i darrera de les imatges, a la dreta de santa Bàrbara i a l'esquerra de santa Maria Magdalena, ens presenta un sant nibat amb barba, vestit amb túnica i capa, que recolza la seva mà dreta sobre un bastó. La túnica té un tall que ens descobreix la cama esquerra, nua, del personatge. Entre les cames, als seus peus i a la banda dreta, hi ha esculpit un gos, i a l'esquerra, agafat a la seva cama, hi ha un àngel, representat per un nen petit, alat, vestit amb túnica.

L'identifiquem amb sant Roc, que, segons la llegenda descendia d'una rica família de Montpeller, i que després de repartir totes les seves riqueses va començar una peregrinació cap a Roma. Mentre exercia la caritat entre els apestats, es va encomanar la malaltia i va haver de retirar-se a la muntanya. Durant aquest temps, un gos li duia el menjar, fins que va arribar un àngel i el va guarir.

Per això sempre apareix vestit de peregrí, a la manera dels nobles, amb capa esclavina. Així mateix s'acompanya del seu inseparable gos amb un pa a la boca, i de l'àngel que va guarir miraculosament l'úlcera de la seva cama⁽¹⁸⁾.

Pel que fa a l'estil, malgrat que hi persisteixen encara força trets de tradició gòtica, podem observar-hi certs motius ja plenament renaixentistes.

Enfront de l'estatisme de les figures, que són ben lluny de rebre un tractament naturalista que els conformi una expressió individualitzada, apareixen els grotescos, els entaulaments, les fornícules en arc de mig punt, l'arcada semicircular sobre columnes, les cariàtides, etc., sense menystenir la nova manera de representar iconogràficament els sants.

Val a dir, però, que el renaixement a Catalunya, va ser entès com un simple retorn als orígens greco-romans partint de les modificacions imposades durant els segles intermitjos. En definitiva, el nou art es convertí en poca cosa més que en l'ús d'un simple repertori de formes, acu-

17. FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos...*, op. cit., p. 56.

18. FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos...*, op. cit., p. 240.

mulable i intercanviable amb el de les gòtiques tradicionals, tot generant obres que podem considerar com a híbrides.

Pel que fa a cronologies, cal assenyalar que no fou fins ben avançat el s. XVI que s'introduïren a Catalunya les innovacions renaixentistes (tret de comptades manifestacions que apareixen durant la seva primera meitat). És en aquest segle que comencen a imposar-se els atlants i les cariàtides com a decoració arquitectònica, i així mateix es generalitza el guarniment del terç inferior dels nusos de les creus, amb grotescos i ornamentacions en punta de diamant, alhora que torna a dominar l'arc de mig punt i també les motlures eminentment clàssiques.

Basant-nos en l'estil i la iconografia, podríem datar la peça ben entrat el s. XVI, tot assignant possiblement la seva autoria a un taller tarraconí. Per la seva estructura, podem relacionar-la amb un grup bastant coherent de creus de terme, que localitza els exemples més significatius a les comarques de Tarragona.

A manera d'exemple, podem citar la creu de sant Antoni de Tarragona⁽¹⁹⁾ per les seves similituds amb la de Tamarit, ja que presenta una estructura semblant de base, fust, pom octavat i creu carxofada, ornada amb les imatges de Crist i la Mare de Déu a banda i banda. Així mateix, el nus mostra, a la part superior, fornícules amb arcs de mig punt, amb sants a l'interior, i al nivell inferior grotescos.

Igualment, la podem relacionar amb la creu del terme de Belltall, de la Conca de Barberà, que també presenta la mateixa estructura encara que des d'un vessant més rústec⁽²⁰⁾.

Referent a l'estat de conservació, deixant de banda l'accentuada erosió de les parts esculpides, provocada, sens dubte, per la seva situació original arran de mar, destaquen les importants mutilacions que ha patit la creu en la seva part inferior, sobretot en el revers del braç vertical.

La figura de la Mare de Déu només apareix de mig cos, car les seves faldilles resten incompletes. Així mateix, la part superior del nus, a la banda corresponent a l'ala de la Mare de Déu, ha perdut la teulada.

Finalment, a l'anvers, la part inferior del pal de la creu també es troba mutilat, a l'alçada dels genolls de Crist.

És evident que en un moment donat, la part pròpiament dita de la creu se separà de la resta. L'únic que sabem del cert, és que quan entrà a formar part del Museu Diocesà de Tarragona, les peces s'ingressaren se-

19. Encara que aquesta darrera va ser elaborada sens dubte amb posterioritat, ja que, estilísticament és molt més evolucionada. D'altra banda, la qualitat del treball de l'artista també és superior. Documentada fotogràficament a l'arxiu Albert Bastardas R.2.429.

20. Documentada fotogràficament a l'arxiu Albert Bastardas R.2.016.

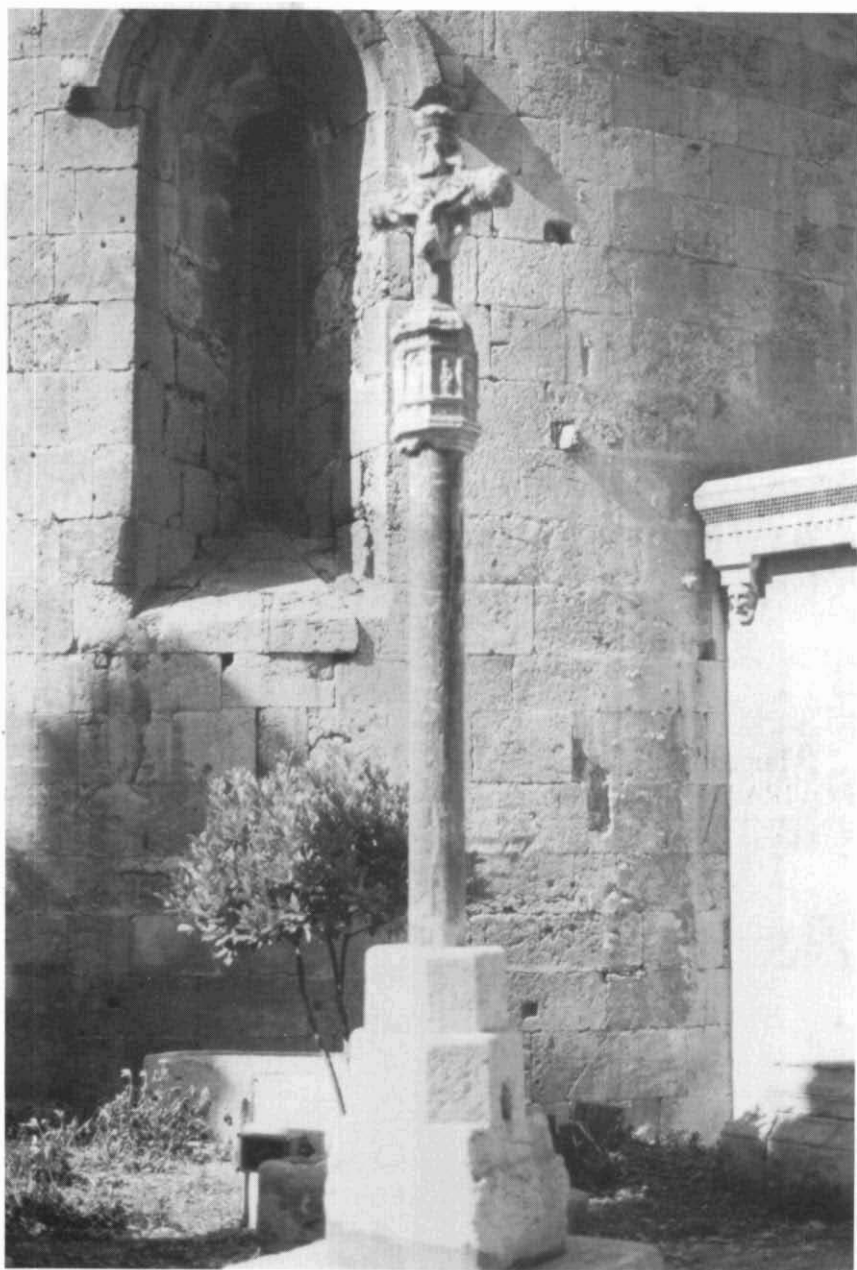
paradament⁽²¹⁾, i que al moment en què es decidí instal·lar-la en el seu emplaçament actual s'aprofità per restaurar-la, tot recomponent el conjunt original d'una manera força barroera.

Carina Huguet i Valls

BIBLIOGRAFIA

- BASTARDAS i PARERA, Albert: *Les creus al vent*, Barcelona, Millà, 1973, il. 220.
- : *Catàleg d'escultura i pintura medievals*, Fons del Museu Frederic Marès, 1, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991.
- FERRANDO ROIG, Juan: *Iconografía de los santos*, Barcelona, Omega, 1950.
- GUDIOL i CUNILL, Josep: *Les creus monumentals de Catalunya*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1919, p. 13.
- GUDIOL i CUNILL, Josep: *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Vic, Impremta Balmesiana, 1933.
- ROVIRA i GÓMEZ, Salvador: "Tamarit de Mar" dins ROVIRA i GÓMEZ, Salvador; ANGUERA, Pere; VENTURA i SOLÉ, Daniel: *Tarragonès - Baix Camp - Alt Camp*, (Gran Geografia Comarcal de Catalunya, 7), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1982, pp. 95-98.

21. Per la documentació conservada a l'Arxiu Bastardas, tenim una fotografia de la dita creu, datada el 1921, separada del monument i realitzada en el Museu Diocesà de Tarragona (Núm. de registre 2.016).

Visió general de l'anvers de la Creu de terme de Tamarit al jardí de Santa Tecla la Vella

Visió general del revers de la Creu de terme de Tamarit.

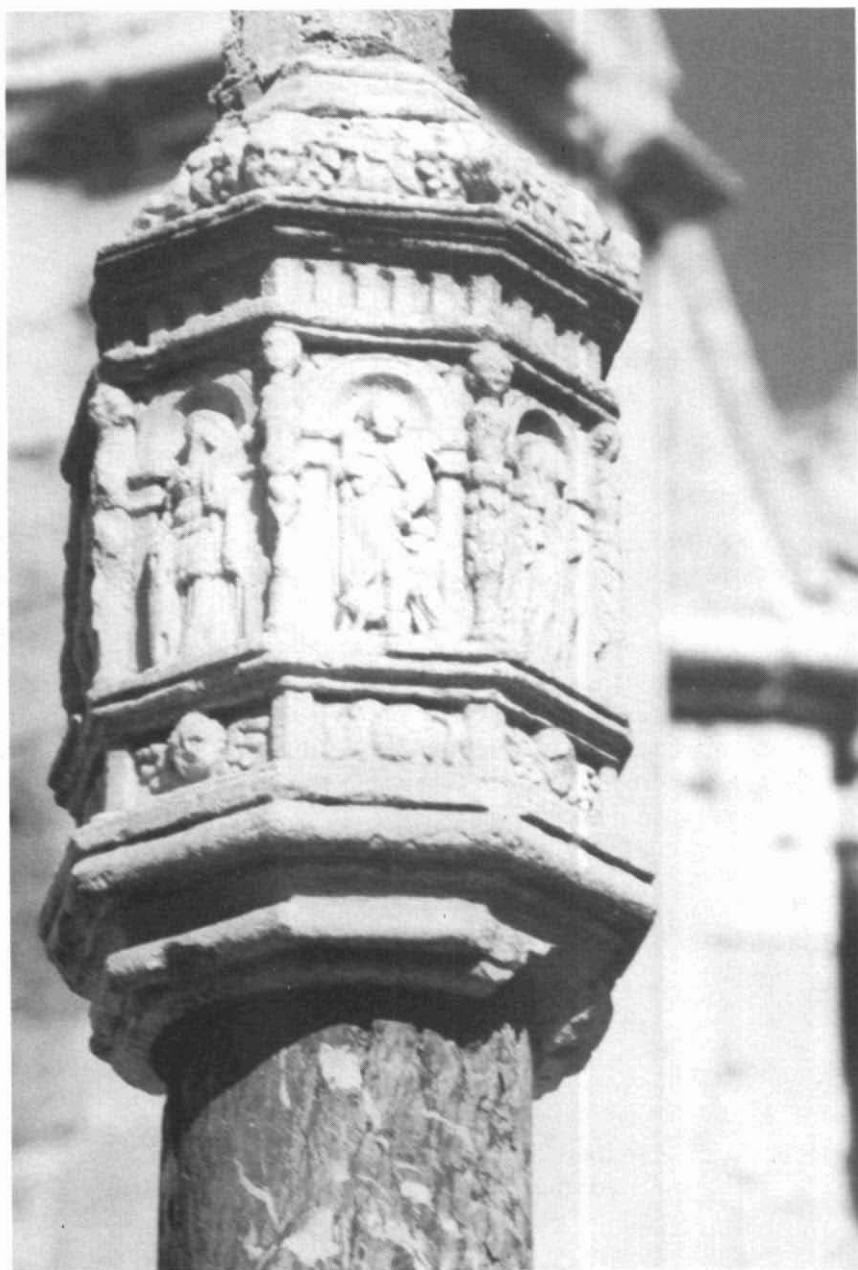
Detall de l'anvers de la creu i el nus

Detall de santa M. Magdalena, sant Pere i santa Tecla (d'esquerra a dreta).
A la part inferior detall de querubins i escut pseudo-heràldic

Detall de sant Pau, santa Margarida i sant Sebastià (d'esquerra a dreta).

Detall de santa Bàrbara, sant Roc i santa M. Magdalena, d'esquerra a dreta respectivament.